

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ХІ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Суми
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Ільницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 7 від 21.06.2024 р.)

**Суспільно-політичні процеси в Україні та світі:
історія, проблеми, перспективи** : матер. XI Всеукр. наук.-
практ. конф. (Суми, 28 травня 2024 р.) / ред. колегія :
В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін.
Суми : Сумський державний університет, 2024. 197 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2024
© Автори, 2024

ЛОБКО Н. В.

кандидат історичних наук, доцент,

Сумський державний університет

МАТЕРІАЛИ ПРО ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ЯК ДЖЕРЕЛО ГЕНЕАЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Цінними для генеалогічного дослідження є матеріали військового обліку, зокрема такі, як рекрутські списки, «жеребьевоу» список рекрутського участка мешчанського сословія, призовні списки, списки ратників 1 і 2 розряду, реєстри осіб, звільнених від служби, справи про видачу пенсій вдовам загиблих солдат та інвалідам Першої світової війни, списки Георгіївських кавалерів та ін.

Вперше рекрутська повинність була введена у 1699 році Петром I, який перед війною зі шведами наказав «здійснити перший набір 32 тис. солдат на нових началах». З 1705 по 1874 р. рекрутами називали тих, хто був зарахований на військову службу по рекрутській повинності. У 1874 році термін «рекрут» було замінено на «новобранець». Спочатку рекрутській повинності підлягали усі верстви населення і всі стани. З часом від неї були звільнені дворяни (1762 р.), почесні громадяни, купецтво, церковнослужителі, жителі Бессарабії і віддалених районів Сибіру. В останньому виданні рекрутського уставу за 1862 рік було встановлено, що рекрутська повинність – є обов'язковою для всіх податних станів.

До 1793 року термін служби був довічний, до 1855 – 20 – 25 років; до 1874 р. – 10 років. Після військової

реформи термін служби був обмежений 4 роками. Тепер повинні були нести військову повинність усі хлопці, котрі досягли 21 року і за станом здоров'я були придатні до служби. Вік рекрутів до 1708 р. становив 17-32 роки; до 1726 – 20-30 років; до 1766 – «*всякого возрасту*»; до 1831 – 17-30 років; до 1855 – 20-35 років; до 1874 – до 30 років [1, с. 530-533].

Порядком здійснення рекрутської повинності керували спеціальні установи, мережа яких охопила всю територію імперії. Зокрема, це – повітові і губернські у рекрутських справах присутствія, які діяли на підставі Рекрутських статутів (1831, 1857, 1862 рр.) до 1874 року.

Після військової реформи 1874 року, у зв'язку з введенням загальної військової повинності, призовні списки на осіб податного стану склалися в установах місцевого самоврядування: на селян – у волосних правліннях по всіх сільських громадах, що входили до складу волості, на міщан – у міських управах, на решту осіб – безпосередньо повітовими установами.

Підставою для складання списків рекрутів, потім призовних списків були ревізькі казки, посімейні списки, виписки з метричних книг, що були додані до них.

Формулярів, до яких заносили відомості про рекрутів було декілька. Але в цілому в них фіксувалася майже однакова інформація про людину. Як правило, вона була такою: 1. Порядковий номер; 2. Ім'я, по-батькові, прізвище рекрута; 3. Вік; 4. Зріст; 5. Особливі прикмети (колір волосся, очей, обрис обличчя, контур носа, фізичні вади, особливості поведінки); 6. Місце проживання, кому належить. Інколи у цій графі додавали – «звання»; 7.

Вміння читати і писати; 8. Сімейний стан. Якщо рекрут був одружений, то записували ім'я дружини; якщо були діти - вказувалися їхні імена і вік; 9. Висновок рекрутської комісії. В випадку нездатності нести службу, зазначали причину комісування [2, с. 633; 1093].

Серед документів фондів рекрутського присутствія також зустрічаються списки осіб, що не підлягають призову на службу, справи про призначення пенсій сім'ям осіб, призваних на війну.

Певна генеалогічна інформація міститься у повістках та справах призовників. Повістки направлялися призовнику міською управою за місцем проживання (вказувалися назва вулиці, номер будинку) та повідомляли його про необхідність приписки до певної призовної дільниці. Отже, з цих документів можемо довідатися, де проживав призовник, що дозволяє вести подальші генеалогічні пошуки саме за дійсним місцем проживання родини.

Нерідко управою формувалися окремі справи на призовників, у більшості на тих, які належали до міщанських, селянських товариств та купецьких гільдій інших населених пунктів, але бажали приписатися до призовної дільниці за місцем постійного проживання. У справах містилися повістки, копії посімейних списків, особисті документи, заяви.

Певну цінність для генеалогічного пошуку мають списки «білобілетників», тобто осіб, які згідно із законодавством, мали право на відстрочку від призову під час війни. Вони містять відомості щодо прізвища, імені, по батькові, соціального стану, посади і місця роботи

«білобілетника», з якого часу він працює на посаді, на який термін та у зв'язку з чим надано відстрочку.

Призовні списки сільського населення зберігаються у фондах відповідних повітових з військової повинності присутствій, міського населення – там само, а також у фондах міських управ, до яких загальні призовні списки надходили у копіях для користування. Списки рекрутів та солдатських дітей є також у *фондах повітових казенних палат*.

В ревізьких казках різних станів є примітки про віддавання чоловіків у рекрути із зазначенням року. У *сповідних розписах* солдати та солдатки (дружини солдатів, які жили окремо від чоловіка) писались в окрему частину документа.

Носієм найбільш повної генеалогічної інформації про осіб, які мали військове звання, є формулярний список (послужний, кондуктний). До них заносили таку інформацію: прізвище, ім'я, по-батькові; вік на момент укладання спису або число, місяць і рік народження; соціальне походження з вказівкою губернії, де людина народилася (іноді перелік маєтностей, якими вони володіли); віросповідання; освіта, знання, якими володіє людина; військове звання (чин) і нагороди (на момент складання списку); проходження військової служби: дати переходу з однієї військової частини до іншої, з вказівкою їх назв та посад, на яких перебувала особа; участь у бойових діях за час служби; перебування під судом, накладання штрафів та інших стягнень чи покарань; сімейний стан; ім'я, соціальне походження дружини, імена та вік дітей на момент укладання списку.

Найбільша кількість формулярних списків військовослужбовців зберігається в фондах Російського державного воєнно-історичного архіву та Російського державного архіву Військово-морського флоту. Також такі формулярні списки можна у *фондах повітових та губернських рекрутських присутностей* (рос. присутствие)

Таким чином, комплекс джерел про перебування людини на військовій службі є одним з важливих для реконструкції родоводів, тому що деякі види матеріалів військового обліку містять значну інформацію генеалогічного змісту, окрім того, серед військової документації можна знайти виписки з таких генеалогічних джерел, як метричні книги та сповідні відомості, посімейні списки.

1. Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. Энциклопедический словарь. Т. 8. СПб, 1892.

2. ПСЗ-І. Т. XXX.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ЛОКАЛЬНІ СТУДІЇ

Антонов Є. М.

Перебування Т. Г. Шевченка на Сумщині
у творчості Віри Юрченко 3

Власенко В. М.

З епістолярію Костя Мацієвича 1922 р. 9

Гаврилишин П. М.

Виявлені джерела до вивчення біографії
Богдана Гаврилишина 15

Герасимчук О. М.

Формування організаційно-правових основ
переселення козаків Північного Лівобережжя
України на Кубань у 1820–1825 рр. 20

Зінченко І. Д.

До питання про формування кордонів України
в 40-50-х роках ХХ ст.: огляд вибраної історіографії 27

Король В. М.

Село Блотниця Талалаївського району
1950–1960-х рр. у матеріалах усної історії 30

Котельницький Н. А.

Праці В. М. Хижнякова як джерело з історії формування
клерикальної політики земської ліберальної партії
Північної України (80-ті рр. XIX ст.) 43

Лобко Н. В.

Матеріали про військову службу як джерело
генеалогічної інформації 50

Медведєв І. А.

Події лютого-березня 2022 року в Тростянецькій
громаді Сумської області: хронологія та факти 55

Пономарьова К. О.

Історія військових поселень на території України:
до постановки проблеми 61

Шуть Т. І.

Соціально-економічне життя Сум у період німецької
окупації (за матеріалами газети «Сумський вісник») 65

Тихомиров К. В.

Жертви окупаційного нацистського режиму
на території України 70

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Андрощук В. П.

В'ячеслав Липинський на дипломатичній
службі Української держави 75

Баб'як М. О., Дикий В. В.

Дипломатична співпраця УНР і ЗУНР у добу
національно-визвольних змагань 80

Гончаренко А. В.

Радянська історіографія ролі Великої Британії в еволюції
колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. 84

Дацків І. Б., Проць В. В.

Міжнародна діяльність Лонгіна Цегельського 90

Зінченко І. Д.

Південно-західний кордон УРСР в 40-х роках ХХ ст.:
делімітація та демаркація 95

Іванов І. А.

Діяльність Оди Нобунаги по об'єднанню Японії 99

Мірошниченко А. В.

Роль Томаша Масарика в становленні
незалежної Чехословаччини 105

Назаров М. С.

Основні етапи російсько-української війни 2022-2024 рр. 110

<i>Порфілова М. В.</i> Зародження, формування і становлення соціальної політики	114
<i>Рагуліна А. В.</i> Смертна кара за кодексами законів Давньої Месопотамії	118
<u>КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ</u>	
<i>Антоненко П. Ю.</i> Коренізація як передумова розвитку українського мистецтва в 1920-1930-х роках	121
<i>Антонов Є. М.</i> Ілля Ріпін – український художник	125
<i>Гвоздицька С. М., Єсін А. І.</i> Особливості сучасного етапу розвитку витинанки на Сумщині	129
<i>Глушенок Н. М.</i> Висвітлення стану дослідження поняття міждисциплінарної інтеграції	135
<i>Дегтярьов С. І.</i> Проект Батуринського університету гетьмана Кирила Розумовського	140

Дегтярьова Д. С.

Відстоювання феміністичних поглядів у драматичній
поемі «Бояриня» Лесі Українки 149

Калінін І. М.

Правознавство в чоловічих гімназіях
кінця ХІХ – початку ХХ ст. 155

Картава К. С.

Ганна Затиркевич-Карпинська – громадська діячка
та особистість 161

Кудінов Д. В.

Пансіон Ганни Іванової в Сумах: нотатки до історії
жіночої освіти 167

Маркович О. С.

Значення творчості Василя Кричевського 174

Струпінська Д. В.

Неполітичні проекти Георгія Нарбути як
складова української національної культури
початку ХХ ст. 181

Ярош Н. В.

Виховний процес у навчальних закладах системи
державних трудових резервів СРСР (1940–1950-ті рр.) 189

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
XI Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 28 травня 2024 року)

Оригінал-макет підготовлено на
кафедрі історії СумДУ

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Матеріали друкуються в авторській редакції. Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 19,83. Тираж 100 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.